

Nagy Zita Barbara:

**A jólét és a jóllét közgazdasági összefüggéseinek komplex elemzése: A
jövedelemegyenlőtlenség természetes határa**

Disszertáció bírálólat

Elöljáróban szeretném kiemelni, hogy a jelölt disszertációjában hatalmas munkát végzett – mind a szakirodalom feldolgozása, mind a szekunder és primer adatok elemzése tekintetében és ez a dolgozatát igen értékes munkává teszi. Olyan témát választott – a jólét és a jóllét összefüggéseinek vizsgálatát –, amely ugyan évtizedek óta foglalkoztatja a társadalomtudományok kutatóit, de a mai napig számtalan nyitott, nehezen megválaszolható kérdéssel szembesíti mind a szakma képviselőit, mind magát a társadalmat.

Az alábbi bírálólat azon túlmenően, hogy értékeli és méltatja a jelölt által végzett munkát, azt a célt is kívánja szolgálni, hogy a jelölt a kritikai megjegyzések továbbgondolásával továbbfejlessze a kutatást, az összefüggések keresését és magyarázatát.

A jelölt a dolgozatot logikus szerkezetben építi fel; a fejezetek szervesen kapcsolódnak egymáshoz, címük szinte minden esetben jól tükrözi a fejezet tartalmát. Azokban az esetekben, ahol nem voltam meggyőződve a megfelelő fejezetcím-választásról, azt az alábbiakban jelezni fogom, ahogy tartalmilag végighaladok a dolgozaton. A jelölt a disszertációt megfelelően tagolja, valamint lépten-nyomon releváns ábrákkal és táblázatokkal teszi érdekessé, érthetővé és átláthatóvá. Az ábrák és táblázatok tartalmát túlnyomórészt megfelelően magyarázza, ahol hiányérzetem volt, azt jelezni fogom. A dolgozat főszövegében összesen 45 ábra és 55 táblázat szerepel; néhány alapstatisztikától eltekintve jogosan. Különösen értékes részét képezik a disszertációnak a jelölt által készített összefoglaló, értelmező táblázatok. A jelölt a mellékletekben található ábrákat és táblázatokat ugyanakkor nem számozza; a jövőben erre is célszerű figyelni.

A dolgozat stílusa és nyelvhelyessége – apróbb hibáktól eltekintve – magas színvonalú, a disszertáció szövege szakszerű, üzenete érthető, jól követhető, egyszerre kellően tudományos és élvezhetően olvasmányos. Egy fogalmazásbeli megjegyzés: véleményem szerint nem a méretkategória nő, hanem a méret; a vállalat magasabb méretkategóriába esik. A 46. és 47. oldalon, valamint a 48. oldalon olvashatók olyan mondatok, mondatrészek, amelyek kétszer szerepelnek a dolgozatban, ugyanabban a formában.

A hivatkozás módja a disszertációban túlnyomórészt megfelelő. Az ábrák forrásmegjelölésénél ugyanakkor olykor hiányzik az évszám (néha az oldalszám is). Bizonyos szerzők esetében a jelölt másodlagos idézést alkalmaz, ami helyénvaló, de ilyenkor az eredeti szerző neve mellett fel kell tüntetni az évszámot, az őt idéző szerző neve mellett az évszámon kívül az oldalszámot is, és hátul az irodalomjegyzékben fel kell sorolni az eredeti szerző eredeti művét is (ld. Massey-hivatkozás a 37. oldalon).

A jelölt a témaválasztást, valamint a kutatás aktualitását és jelentőségét megfelelően alátámasztva indokolja. A kutatási téma lehatárolása is egy fontos bevezető fejezet, amelyből

kiderül, mi az, amit várhatunk a dolgozattól és mi az, amit nem. A disszertáció címe és a lehatároló fejezet alapján én nagy érdeklődéssel és várakozással vágtam neki a dolgozat olvasásának. A jelölt azt ígéri, hogy explicit módon fogja mérni az egyenlőtlenség elviselhető mértékét és igyekszik megtalálni a természetes határvonalat (amennyiben ilyen határvonal létezik) az igazságos és igazságtalan jövedelem-egyenlőtlenség között. A bírálóban több helyen is ki fogok térni arra, mennyiben sikerült a jelöltnek ez a vállalkozása.

A kutatási kérdések kellően ambiciózusak. A jelölt az első négy kérdésre a szakirodalom és az önálló adatelemzés segítségével tudományosan megalapozott választ tud adni. Az 5. és 6. kérdés esetében ugyanakkor további kutatást, gondolkodást és magyarázatot igényel a megfelelő válasz megfogalmazása.

A jelölt három hipotézist fogalmaz meg, amelyek valóságtartalmát szekunder információk és a két kvantitatív primer kutatás segítségével teszteli. A H1 hipotézis egyszerre három állítást is tartalmaz, ami miatt célszerű lenne alhipotézisekre bontani, hiszen ha a hipotézis bármelyik része nem teljesül, akkor az egész hipotézist el kell vetni. A hipotézis első állításának igazolásához meg kell állapítani, mit tekintünk nagyarányú bérkülönbségnek. Ezzel a kérdéssel a jelölt a dolgozatban részletesen is foglalkozik; kérdés, lehet-e itt konkrét számot megállapítani, illetve átlagos bérkülönbségre, vagy a szélsőségekre helyezjük a hangsúlyt. Kérdéses – mivel a dolgozat tapasztalatom szerint nem tartalmazza –, mire alapozta a jelölt előzetesen a H1 hipotézisnek azon állítását, mely szerint a vállalati szakemberek a bérkülönbségeket alábecsülik. Itt olyan kutatások eredményeiből lehetett volna kiindulni, amelyek azt mutatják, hogy a szakemberek a bérkülönbségeket hajlamosak alulbecsülni. A hipotézis harmadik állítása arról szól, hogy a bérkülönbségek a vállalatok méretével arányosan nőnek. Milyen arányosságra gondol itt a jelölt? Az állítás alapjául szolgáló adatok szerint valóban nőnek a vállalatmérettel a bérkülönbségek, de a fogalmazásmódra oda kell figyelni, mert ebben arányosság véleményem szerint nem megfigyelhető. A H2 hipotézis is két állításból áll. Egyik állítás esetében sem világos, mire alapozza a jelölt a hipotézisben szereplő számokat. Miért 4-5-szörös és miért 2,5-szeres? Indokolni kellene, ex ante. A hipotézisek teljesülésének vizsgálatánál a második állítás abból a szempontból is érdekes, hogy a kérdőív konkrétan ilyen kérdést nem tartalmazott. Lehet, hogy hasznos lett volna így direkt is megkérdezni, amellet, hogy a jelölt egyébként sávosan rákérdezett, mekkora jövedelem biztosítása mellett jönnének haza a jelenleg külföldön dolgozó magyarok. A H3 hipotézis is több állítást tartalmaz – azt, hogy a külföldön munkát vállalt magyarok boldogabbak, azt, hogy ott jobbak az anyagi körülményeik, és azt, hogy emiatt boldogabbak. A jövőben célszerű jobban odafigyelni a hipotézisek megfogalmazására, mert a tesztelésnél a többféle állítás problémát okozhat. Jelezni kell egyrészt, hogy a hipotézis melyik részét mely válaszok segítségével teszteli, valamint, hogy a hipotézisnek melyik része teljesül és melyik része nem. A hipotézisek tesztelésének módjára, helyességére a kutatási eredmények értékelésénél térek ki.

A jelölt a dolgozatban a jóllétet a boldogsággal méri. Fontos lenne a dolgozat elején tisztázni, hogy a szubjektív jóllétet (legalább) két észlelt fogalom – az élettel való elégedettség és a boldogság – segítségével szokták jellemezni. A kettő nem ugyanaz, és a dolgozatban nem mindig világos, melyikről van éppen szó. A jelölt elsősorban a boldogság fogalmát használja, de pontosan az anyagi körülmények szerepe miatt lényeges lenne látni, hogy a szubjektív

jólétünkben szerepet játszó tényezők befolyásának erőssége hogyan különbözik az étellel való elégedettség és a boldogság esetében¹. Lényeges ugyanis a különbség, ami magyarázattal is szolgálhat a H3 hipotézissel kapcsolatos eredményekre.

A jövedelemegyenlőtlenség természetes határával kapcsolatban pedig az egész dolgozatot átívelő kérdésként vetődött fel bennem, mely kontextusban hogyan érdemes megközelíteni ezt a kérdést, és melyik kontextusban milyen módon lehetne mérni. A jelölt a dolgozatban a jövedelemegyenlőtlenségek kérdésére ugyanis igen részletes, alapos, jól kidolgozott elméleti háttérrel nyújt. Felvonultat számos releváns szakirodalmat – az egész dolgozatban összesen 162 forrás szerepel, ami nagyon komoly kutatómunkára vall –, bemutatja a jövedelemegyenlőtlenségek főbb fajtáit és szintjeit (ezeknek nagyon jó összefoglalását adja később a 16. táblázat). Pontosan ezért érdemes lenne azon is tovább gondolkodni, hogy amikor a jövedelemegyenlőtlenség természetes határának létezését feltételezzük, akkor melyik szinten gondolkodunk (éppen). Vajon azok a magyarok, akik külföldön vállalnak munkát, ezt elsősorban azért teszik, mert nemzetközi (a kutatásban főként európai) viszonylatban akkora az elérhető jövedelmek közti különbség, hogy az már túlmegy az elviselhetőség határán, vagy szerepet játszott a döntésben az is (és ha igen, vajon mekkora szerepet), hogy az országon belül – illetve akár az adott vállalatban vagy szervezetben belül, ahol korábban Magyarországon dolgoztak – mekkora volt a jövedelemegyenlőtlenség? Ez a feltételezett természetes határ vajon egy objektív szám, vagy függ a kultúrától, a szubjektív jólétünket meghatározó további tényezők – pl. családi élet, egészség, munkával való elégedettség, társadalomba való beágyazottság stb. – (relatív) erősségétől, illetve akár attól is, hogy az egyénnek a döntést megelőző jövedelemszintje mekkora volt abszolút mértékben? Hatással van-e erre a határra, hogy abszolút mértékben mekkora a jövedelmek alsó és felső határa az adott társadalomban, vagy mindenképpen a relatív viszonyok és észlelések dominálnak? Számolunk-e a vásárlóerő-paritással, amikor mérlegelünk?

Az elviselhető egyenlőtlenség felső határát a jelölt a munkavállalási célú migrációval méri. Itt érdemes egy kicsit lamentálni magán a fogalmon, mi mindent jelenthet: mennyiben vonatkozik ez az országon belüli mozgásokra, mennyiben jelent emigrációt, illetve mennyiben tartalmazza a külföldön munkát vállalók egyik külföldi országból egy másikba való tovább-vándorlását, a jobb életkörülmények reményében. Az sem mindegy, hol kell megélni az adott jövedelemből, tehát nemcsak a jövedelem mértéke, hanem az ezáltal elérhető életszínvonal is számít. Ez vissza is köszön a dolgozatban, amikor a jelölt vásárlóerő-paritáson méri a jelölt a jólétet, illetve amikor arra kérdez rá a kérdőívben, hogy a válaszadó jövedelme őt milyen észlelt jóléti kategóriába sorolja az adott országon belül.

Amennyiben általánosan is használható mérőszámot akarunk alkotni a jövedelemegyenlőtlenségek elviselésének jellemzésére, akkor célszerű figyelembe vennünk az egyes térségek munkaerő-mobilitási helyzetét is. Bizonyos országokból az emberek nem tudnak könnyen elvándorolni, és ugyanez igaz a befogadókra is: a szabad munkaerő-áramlás korlátozott lehet. Ez a mutatót torzíthatja, de legalábbis nem teszi általános érvényűvé.

¹ Ezzel kapcsolatban ld. Böhnke P. (2003): First European Quality of Life Survey: Life satisfaction, happiness and sense of belonging, European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions és Csutora M., Zsóka Á. (2014): May spirituality lead to reduced ecological footprint? Conceptual framework and empirical analysis, World Review of Entrepreneurship, Management and Sustainable Development, Vol 10, No. 1, 88-105.

A jóllét fogalmát, indikátorait és jellemzőit bemutató rész nagyon alapos és szakirodalmakkal megfelelően alátámasztott. A forrásokat a jelölt tudatosan fűzi össze, az egész disszertáció tükrözi az átgondoltságot, logikus vonalvezetést. A jelölt a bemutatott elméletekhez és kutatási eredményekhez mindig hozzáfűzi a saját véleményét, ami személyessé, élvezhetővé és elemzővé teszi az egész munkát.

A 2.2.2. fejezetnek a jelölt a jólét mérésével kapcsolatos címet ad. A fejezet ugyanakkor a jövedelemegyenlőtlenségek (jövedelem-eloszlás) méréséről szól. A jólét – és főleg a jóllét – mérésének a jövedelmi egyenlőtlenségek megjelenítése és az ezzel való súlyozás alapvető eleme, ez a korábban alkotott, a GDP-re épülő, azt módosító fenntarthatósági indikátorok (ISEW, GPI stb.) ismeretében egyértelmű. Ezzel foglalkozni nagyon is helyénvaló. Az 55. oldalon a jelölt a HDI mellett megemlíti az IHDI fogalmát, de nem megy tovább ezen a vonalon, pedig érdekes lenne megvizsgálni, milyen lenne a mutató alapján az országok elhelyezkedése.

A jövedelemegyenlőtlenségek elviselhető mértékének mérése elég hosszan úgymond ígéretként jelenik meg a dolgozatban. A 2.1.5. fejezet az igazságos jövedelemeloszlás elvi kérdéseivel foglalkozik. Nagyon jó lenne továbbmenni azon a szálon, hogy pl. azok, akik arányszámokat határoztak meg a vállalaton belüli jövedelemkülönbségek maximális mértékére vonatkozóan (ld. 11. táblázat), vajon ezzel kapcsolatban tettek-e olyan kijelentéseket is, mennyiben elviselhető ez a mérték, hogyan motiválja a munkavállalókat a nagyobb teljesítményre, a lojalitásra, mennyiben befolyásolja az elégedettségüket, mennyiben igazságos, stb. Az elvek nagyon fontosak, de a fejezetből nekem úgy tűnt, mintha konkrét elviselhető mértéket senki nem tudna vagy nem akarna meghatározni.

A módszertani megközelítés leírása is egy nagyon alapos és szükséges fejezet. Ugyanígy a kutatás módszertanának kifejtése. A 60. oldalon a jelölt új elméletet vezet be a jövedelemegyenlőtlenség természetes határára vonatkozóan, mondván, hogy „a jövedelemegyenlőtlenség bizonyos fokú és típusú migrációt idéz elő”. Később kiderül, hogy munkavállalói célú migrációról van szó; a migráció fokát még érdemes megmagyarázni. A kutatási térképet tartalmazó 16. táblázat nagyon jó áttekintést tartalmaz a téma holisztikus beágyazottságáról, látszik belőle, milyen sokrétű az összefüggérendszer, milyen sok eleme vizsgálható.

A jelölt a saját kutatási részben kvantitatív és kvalitatív módszereket is alkalmaz. A disszertációnak komoly erőssége ez a módszertani sokszínűség; a jelölt láthatóan rengeteg energiát fordított az egész disszertációra. Először szekunder adatok célzott elemzését végzi el a jövedelemegyenlőtlenségek kutatási relevanciájának igazolása, az Európai Unió jövedelemeloszlási viszonyai bemutatása, valamint a munkavállalási célú migráció mélyebb gyökereinek feltárása és a nemek közötti bérszakadék jellemzése érdekében.

Ezt követően a szakértői kérdőíves felmérés eredményein keresztül keresi a választ a vállalati bérkülönbségek megítélésére. A minta elemszáma ugyan nem nagy, de már alkalmas a statisztikai elemzésre; az eredmények nagyon érdekesek, interpretálásuk megfelelő. Még ha a minta nem is reprezentatív, az eredmények komoly, a vállalati gyakorlatban feltétlenül megfontolandó üzeneteket hordoznak.

A kutatás harmadik része, a jólét és jóllét vizsgálata külföldön élő magyarok körében olyan hiánypótló munka, amelynek eredményei a társadalompolitikában is nagy érdeklődésre tarthatnak számot, legfőképpen a munkaerő kiáramlásának megfékezése céljából. Az összes

eredmény tárgyalására nem térek ki a bírálatban, csak olyan elemekre, ahol érdemes az adatbázist tovább elemezni.

Érdekes volt látni, hogy olyan válaszadó nem volt a mintában, aki azt állította volna magáról, hogy méltánytalanul magas lenne a fizetése, miközben esetleg már Magyarországon is jómódúnak számított. Ez a torzítás kódolva van az önkitöltős kérdőívekben – a kutatás korlátainál ki lehet rá térni.

A 33. ábra gyakorisági eloszlások segítségével mutatja, ki milyennek ítélte meg a saját jövedelmi helyzetét Magyarországon, illetve külföldön, ahol most él. Feltétlenül érdemes lenne emellett egy kereszt táblás vizsgálatot is elvégezni erre, hogy kiderüljön, akik pl. korábban Magyarországon átlagos anyagi helyzetűnek mondták magukat, azok a külföldi munkavállalással, külföldön milyen helyzetbe kerültek. Ugyanez érdekes azoknál is, akik itthon átlagon alulinak vagy akár átlagosnak ítélték az anyagi helyzetüket. Vajon hány szintet ugrottak? Ebből mélyrehatóbb, az összefüggéseket is megmutató következtetéseket lehet levonni az észlelt jólétre vonatkozóan. Ezt az információt később azzal is érdemes összevetni, hogy az emberek mennyire boldogok, mennyire elégedettek, illetve hogy mekkora havi jövedelemért jönnének ismét haza. Beváltotta-e a külföldi munkavállalás a hozzáfűzött reményeket: ezt megmutatná egy kereszt tábla az itthoni és a külföldi boldogságszintre vonatkozóan (ez jelenleg különálló gyakorisági eloszlásként szerepel a 35. ábrán).

A 35. és 36. táblázat tartalmát is össze kellene kereszt táblával vetni, mert kérdés, hogy az életkorral nem azért nő-e a bér, mert az idősebbek már hosszabb ideje vannak állásban külföldön, ahol haladnak előre a karrierjükben. A 40. táblázat tartalma alapvetően nem meglepő: ha már tartósan külföldön él valaki és a magasabb jóléti szint elérése érdekében ment el, akkor nem igazán várható, hogy magasabb jóléti szintet jelöljön meg Magyarországra nézve. Az viszont érdekes, hogy a válaszadók majdnem egyharmada ugyanolyan érzetet jelez, ami a fenti kereszt táblák eredményének ismeretében talán magyarázható is lesz: könnyen lehet, hogy számukra a külföldi munkavállalás nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket (akár a vásárlóerő paritás különbségei miatt, akár más okból). Nem világos a szöveg alapján, hogy a 45. táblázatban a jelölt pontosan mely kérdésekre adott válaszok alapján szűrte le az eredményeket és hogyan kapcsolta össze azokat a boldogsággal.

A jelölt a módszertani fejezetben klaszterelemzést is ígér – ennek eredményét nem találom a disszertációban. A képek használata, mint módszer a verbálisan esetlegesen nem kinyilvánított preferenciák kutatásának kiváló eszköze. A jelölt ezzel kapcsolatos eredményei összhangban vannak a korábban általam lábjegyzetben jelölt magyar kutatás eredményeivel, ahol kiderült, hogy Magyarországon a felnőtt lakosság boldogságának nagyon fontos eleme a család, miközben azért nem elhanyagolható szerepet játszik az anyagi jólét sem. Utóbbinak ugyanakkor az étellel való elégedettségben van jóval nagyobb szerepe.

A hipotézisvizsgálat eredményeinek értékelése:

T1: Milyen arányt lehet kimutatni a méret növekedésével? Szerintem az „arányosan” szót ki kellene hagyni a tézisből.

T2: A hipotézis első felének igazolása rendben van. A második felét nehéz igazolni vagy elvetni, mert a jelölt nem a hipotézisben megfogalmazott formában kérdezett rá erre, hanem jövedelmi sávokat alkalmazott a kérdőívben. Lehet, hogy érdekesebb lett volna azt megkérdezni, vajon ha az elmenetelük előtt itthon a fizetésük 2,5-szeresét megkapták volna,

itthon maradtak volna-e. Tudatosítva mindeközben, hogy a jövedelem nem egyenlő az anyagi jóléttel, ld. vásárlóerő-paritás.

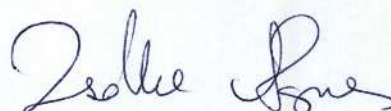
T3: Ennek vizsgálatához meg kellett volna kérdezni a válaszadót, miért olyan boldog külföldön, amilyennek vallja magát – vagy miért nem boldog, ha állítása szerint nem az. Ezt Magyarországra vonatkozóan is meg kellett volna kérdezni. Ennek hiányában valóban nehéz megmondani, mi befolyásolja a boldogságot.

Továbbra is nyitott marad számomra a dolgozaton végigvonuló kutatási kérdés az elviselhető jövedelemegyenlőtlenség természetes határát illetően. A 132. oldalon található összefoglaló táblázat alapján végül mit lehet ezzel kapcsolatban állítani? És továbbgondolva: milyen hatással van vajon az elviselhető jövedelemegyenlőtlenségek észlelt határára, ha az egyén anyagilag nincs rossz helyzetben Magyarországon? Hogyan befolyásolják egyéni preferenciáink (ld. mi tesz minket elégedetté illetve boldoggá), és főként ezek tudatosítása a munkavállalói célú migrációt? Mit változtat az elvándorlási hajlamon, ha az emberek figyelembe veszik a megélhetés többi aspektusát (a költségeit) is, mielőtt döntést hoznak?

Összességében elmondható, hogy a jelölt kiemelkedően értékes, hiánypótló munkát végzett. Nagyon inspiráló a dolgozat abban a tekintetben is, hogy az olvasóban folyamatosan újabb és újabb kérdések merülnek fel, a szekunder elemzésekből és a kutatási eredményekből nagyon fontos jelenségek és kezelendő kihívások körvonalazódnak – a jelölt munkája kiválóan mutatja, micsoda aranybánya az a témakör, amelyben kutatói kalandra indult.

A fentiek alapján Nagy Zita Barbara disszertációját nyilvános vitára feltétlenül alkalmasnak találom és számára a doktori fokozat odaítélését summa cum laude minősítéssel javaslom.

Budapest, 2018. 06. 25.

Dr. Zsóka Ágnes

